

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-72-16>
УДК 336.225.6:330.322(477)«13/15»

Руденко В.В.

кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Rudenko Viktoriia

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ВПЛИВ ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ НА РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКУ ДОБУ

THE INFLUENCE OF THE FISCAL MECHANISM ON THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT PROCESSES IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE POLISH-LITHUANIAN ERA

У статті висвітлено функціонування фіскального механізму на українських землях за польсько-литовських часів (XIV–XVIII ст.) та його вплив на інвестиційні процеси. Визначено специфіку розвитку головних складових частин фіскального механізму – доходів і видатків державної казни Великого князівства Литовського та Польського королівства. Розглянуто основні джерела формування (податкові та неподаткові надходження) та напрями використання (здебільшого на забезпечення військових потреб) казни литовської та польської держав, а також їх регулюючий вплив на інвестиційний розвиток українських земель. Охарактеризовано особливості функціонування фіскального механізму об'єднаної польсько-литовської держави – Речі Посполитої. Досліджено роль фіскального механізму в інвестиційних процесах на українських територіях під владою Речі Посполитої.

Ключові слова: фіска, інвестиції, державна казна, доходи казни, податки, видатки казни.

В статье освещено функционирование фискального механизма на украинских землях в польско-литовские времена (XIV–XVIII в.) и его влияние на инвестиционные процессы. Определена специфика развития главных составляющих фискального механизма – доходов и расходов государственной казны Великого княжества Литовского и Польского королевства. Рассмотрены основные источники формирования (налоговые и неналоговые поступления) и направления использования (в основном на обеспечение военных нужд) казны литовского и польского государств, а также их регулирующее влияние на инвестиционное развитие украинских земель. Охарактеризованы особенности функционирования фискального механизма объединенного польско-литовского государства – Речи Посполитой. Исследована роль фискального механизма в инвестиционных процессах на украинских территориях под властью Речи Посполитой.

Ключевые слова: фиска, инвестиции, государственная казна, доходы казны, налоги, расходы казны.

The study of the functioning of the fiscal mechanism and its impact on the development of investment processes in Polish-Lithuanian times becomes especially relevant, as it allows to determine whether this process was carried out in the Ukrainian lands unsystematically and inconsistently, or had expressiveness and orderliness. The purpose of the study is to consider the peculiarities of the formation and functioning of the fiscal mechanism for regulating the investment processes on Ukrainian territory in the Polish-Lithuanian era (XIV–XVIII centuries). The specifics of scientific tasks being the subject of the research required the use of a complex of methods (empirical, theoretical, theoretical and empirical), which enabled to analyze the historical aspects of the fiscal mechanism and its impact on investment during the Grand Duchy of Lithuania, the Poland Kingdom and the United Polish-Lithuanian States Rzecz Pospolita. In the course of the study, the features of the development of the components of the fiscal mechanism were clarified, including revenues and expenditures of state treasury of the Polish and Lithuanian states. It has been established that in the Polish-Lithuanian

period the revenues of the prince's treasury were mainly formed due to taxes, princely / royal domains, state regalia and revenues from granting Magdeburg rights to cities. It was found that the expenditures of the state treasury were directed mainly to meet the needs of the prince / king and their court, the maintenance of the army, the construction of military facilities and road infrastructure, as well as the establishment of foreign economic relations. It is determined that neither the revenues nor expenditures of the state treasury in Polish-Lithuanian times had a real impact on the investment development of Ukrainian territories, as they provided only the needs of the rulers and the ruling classes of the Lithuanian and Polish states. The practical value of the study is that the historical analysis has revealed the gaps in the regulation of investment processes due to the fiscal, which should not be allowed in modern conditions.

Key words: *treasury, investments, state treasury, treasury revenues, taxes, treasury expenditures.*

Постановка проблеми. Історія розвитку фіскального механізму на українських землях за часів Велико-го князівства Литовського і Польського Королівства, а в подальшому і Речі Посполитої, є однією з тем, дослідження яких дає можливість побачити у всій повноті функціонування фіску феодальної доби. Звернення до витоків фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів у польсько-литовські часи сприяє більш глибокому розумінню тенденцій його еволюції на сучасному етапі та пошуку оптимальних шляхів впливу фіску на інвестиційний розвиток незалежної Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі складники фіскального механізму на українських землях у польсько-литовський період досліджувало багато вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В. Берковський, Н. Герасименко, В. Грабовецький, О. Григор'єва, Ю. Грузицький, О. Гуржій, Т. Дробишевська, Н. Коцяк, Р. Майборода, Я. Магушевський, О. Наріжна, Н. Нечай, О. Русина, С. Жжочнович, М. Цесла, С. Юрис та інші. Однак вплив фіскального механізму на інвестиційні процеси на українських територіях у польсько-литовську добу досі не дочекався детального й неупередженого вивчення та продовжує викликати серйозний науковий інтерес.

Мета статті полягає у розгляді особливостей формування та функціонування фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів на українських землях у польсько-литовську добу (XIV–XVIII ст.)

Виклад основного матеріалу дослідження. На українських землях, що входили до Великого князівства Литовського та Польського королівства, сформувався властивий цим державам фіскальний механізм, в основі якого, на думку О.М. Григор'євої, лежав принцип феодальної становості. Сутність такого принципу полягала у звільненні від оподаткування феодалів (шляхти та духовенства) – безпосередніх власників землі – та перекладенні тягаря податків на нижчі верстви суспільства, до яких належали феодально-залежне селянство і міщанство. О.М. Григор'єва відзначає, що принцип феодальної становості призвів до появи принципу партикулярності, який передбачав, що феодалі, маючи право встановлювати будь-які податки на своїй території, найчастіше виступали проти поширення на свої приватні землеволодіння загальнодержавного оподаткування [1, с. 39].

За часів польсько-литовської доби всі землі, зокрема й українські, мали різний статус: великокняжі, приватні та церковні. Як відзначає Т.В. Дробишевська,

міра участі окремих земель та їх власників у формуванні доходів державної казни не була однаковою. Так, розподіляючи землі, литовський князь і польський король визначали види й розміри доходів, які вони повинні були вносити до державної казни, причому церковні землі були звільнені від будь-яких доходних повинностей [2, с. 10].

У Великому князівстві Литовському та Польському королівстві доходи державної казни забезпечувались завдяки оподаткуванню, доходам від надання містам Магдебургського права, державним регаліям і надходженням від великокняжого чи королівського володіння (домену).

Після розпаду Київської Русі на українських землях зберігалася система формування княжої казни за рахунок данини із селян і міщан. Із Київської Русі до польсько-литовської доби перейшов такий різновид натуральної данини як «поральне», «поплужне», який сплачувало окреме господарство («рало», «плуг»), що володіло певною ділянкою орної землі [3, с. 422]. Після того, як землі перейшли до влади держави, церкви та великих землевласників (шляхти), селяни втратили свою незалежність, а «поральне», «поплужне» перетворилося в оброк, що уособлював три відомі форми земельної ренти: натуральну, відробіткову та грошову.

Натуральні оброки у Великому князівстві Литовському включали «дякло» (сплачувався пшеницею, житом, вівсом, сіном, дровами) та «мезлева» (сплачувався м'ясом, яйцями, медом), [4, с. 43]. У Польському королівстві існували «нажаз» (сплачувався великою рогатою худобою або вівцями за право їх випасу у королівських лісах), «осеп» (сплачувався із зібраного врожаю у вигляді частини зерна (жита, пшениці або вівса)), «підвода» (передбачав надання верхових коней для потреб держави (короля, державних службовців, суддів, військових), «перевід» (передбачав забезпечення короля транспортними засобами та перевезенні його та його людей від одного пункту зупинки до іншого) «повіз» (передбачав надання запряжених волів (коней) для поїздок короля або його людей по країні) [5, с. 75]. На підвладних землях Великому князівства Литовського та Польського королівства стягувалися такі натуральні оброки як «поштучне» (сплачувався частиною витканого полотна, скошеного сіна, впольованого звіра, виловленої риби) та «стація» (сплачувалась борошном, м'ясом та іншими продуктами на утримання королівського чи великокняжого двору, урядовців і війська) [3, с. 474; 4, с. 43].

Серед відробіткових оброків найбільш поширеною була панщина або відробіткова рента. О.І. Гуржій розглядає останню як примусове й безплатне виконання підданими певного обсягу робіт у господарстві власника [3, с. 53]. Спочатку панщина становила 1–2 дні, проте у XVI ст. розширилася до 4–5 днів на тиждень. До відробіткових оброків А.О. Гурбик відносить різноманітні замкові повинності (трудова участь селян у будівництві та ремонті замків, острогів, доріг, мостів, гатей та інших споруд), «сторожа замкова» (повинність нести службу з охорони замків), «сторожа польна» (повинність нести службу на військових заставах у полях) [6, с. 346–347].

Найбільш розповсюдженим грошовим оброком, який сплачували залежні селяни та ремісники за наймані орні землі, угіддя або нерухоме майно, був «чинш». Розміри «чиншу» були диференційовані та залежали від кількості землі, наявності худоби тощо. Зазвичай «чинш» доповнювався натуральними та відробітковими оброками [7, с. 552]. У XIV–XVI ст. існував грошовий оброк «ланове», який стягувався лише із залежних селян і розмір якого залежав від розміру земельної ділянки (лану) та який доповнювався панщиною [8, с. 42].

На українських землях у польсько-литовській період сплачувалося багато інших прямих податків. Так, на території Великого князівства Литовського існувала «воловщина» («поволовщина»), «посощина-поконівщина», «серебщина», «ординщина» тощо. «Воловщина» («поволовщина») – натуральний, а згодом грошовий податок, що стягувався з населення залежно від кількості робочої худоби (волів). Проте шляхта постійно добивалася відміни такого податку для своїх підданих на тривалий строк (до 12 років), тому на початку XVI ст. його скасували [6, с. 345]. «Посощина-поконівщина» – військовий грошовий податок на утримання прикордонної варти [9, с. 691]. «Серебщина» – військовий грошовий податок, який селяни та міщани сплачували на постійній основі, а шляхта – за необхідності, у випадку ведення бойових дій [10, с. 541]. «Ординщина» – військовий натурально-грошовий податок, який сплачували селяни та міщани українських земель, які піддавалися нападам з боку Кримського та Волжського ханств. Протягом XVI ст. селяни були звільнені від виконання «ординщини» (їх перевели виключно на сплату «серебщини»), а міщани продовжували її сплачувати паралельно із серебщиною. «Ординщина» спочатку надходила до державної казни, проте згодом її переважна частина спрямовувалася на подарунки кримським і волжським ханам [11, с. 630]. На території Польського королівства для забезпечення потреб армії сплачувались «поголовщина» (періодичний поголовний грошовий податок з усіх мешканців держави) та «подимне» («подворове») (грошовий податок з будинків, який сплачували городяни, селяни та шляхтичі), яке було запроваджено у 1629 р. замість «порального» [3, с. 290–291].

Непрямі податки у польсько-литовську добу на українських землях були представлені митними платежами та акцизами.

Як відзначає Гурбик А.О., з кінця XIV ст. відбулася диференціація митних платежів на два види: на загальнодержавні мита, які обов'язкові до повсюдного виконання, та на приватні мита, які встановлювались шляхтою у їхніх землеволодіннях [6, с.363].

Основним загальнодержавним митом, яке з'явилося у XIV ст. у Великому князівстві Литовському та згодом поширилося на Польське Королівство, було мито головне або ціло. Як зазначає В.Г. Берковський, у XI–XVI ст. під митом головним розумілися різного роду прикордонні експортно-імпортні й внутрішні мита, що стягувались на користь державної казни від кожної одиниці товару [8, с. 683]. До утворення Речі Посполитої існувало три види мита головного: старе, нове й волове. Мито старе сплачувалося із товарів, що вивозилися за кордон та знаходилися у внутрішньому обігу, та було перехідною ланкою між повноцінним митом та вузькоспеціалізованими митними зборами. Воно формально було ліквідоване у Польському королівстві у 1507 р., у Великому князівстві Литовському – у 1523 р., проте фактично проіснувало до кінця XVI ст. Від сплати мита старого було звільнено шляхту та духовенство, у разі перевезення товарів для власного споживання, однак при комерційних перевезеннях товарів на них поширювались загальні правила митного оподаткування. Мито нове початково стягувалося лише у Польському королівстві з експорту худоби та шкір, проте у 1507 р. замінило мито старе та поширилося на інші товари, зокрема худобу, шкіри, віск, мед, рибу, коні. З 1561 р. мито нове поширилося на території Великого князівства Литовського. Мито волове (молдовське) стягувалося з прогону волів через польсько-молдовський кордон [8, с. 683].

Внутрішні мита найбільшого поширення набули на українських землях у складі Великого князівства Литовського, яке перейняло традицію митного оподаткування Київської Русі. Внутрішні мита охоплювали проїзні, торговельні та ввізні мита, які зазвичай встановлювались приватним чином і збирались на користь приватних осіб. Проїзні мита, більшість з яких виникла ще у Київській Русі, стягувались при пересуванні товарів всередині країни. До них належали мостове, гребельне, дорожнє, брукове, возове, дубасне, перевозне, побережнє, головщина тощо. Такі проїзні мита мали інвестиційне спрямування, адже спрямовувались на ремонт та утримання дорожньої інфраструктури. У 1563 р. шляхту було звільнено від мостового та гребельного у разі доставки на продаж зернових і продуктів лісництва [6, с. 366]. Торговельні мита, які виникли також за часів Давньоруської держави, сплачувались у ході зберігання та реалізації товарів. Найбільш розповсюдженим було ввізне торговельне мито («обістка (явка)»), що сплачувалося при ввезенні товарів до міста та призначалося для повідомлення про прибуття товарів [12, с. 171]. Існували також торговельні мита при зважуванні товарів (помірне, корчовщина, поколодне й вагове), при переважуванні товарів (бочкове), за продаж худоби (волове, копитне та аргішове), за продаж

хутра (скопне), за продаж білячих шкур (білковцизна), за ввезення та продаж зерна, муки й солі (подужчина), за продаж зерна (обестка), за продаж горілки, меду та пива (капщина), за продаж солі (соляне) [9, с. 366; 12, с. 120, 171].

Постійна військова загроза з боку сусідів (Гевтонського ордену та Кримського ханства) зумовлювала необхідність модернізації польського війська, що вимагало значних витрат державної казни. Податкових надходжень бракувало, адже шляхта та духовенство були звільнені від оподаткування. Тому у XV ст. у Польському королівстві було запроваджено праобраз акцизного податку «чопове» (від назви пробки, яка перекривала бочку з алкоголем). Коцяк Н. зазначає, що першим акцизом обкладалися пиво, горілка, мед, а згодом і вино. Виробники підакцизної продукції сплачували 1/8, а продавці 1/18 продажної ціни напоїв [13, с. 112–113]. Також акцизному оподаткуванню підлягали алкогольні напої, вина та мед, ввезені з-за кордону. Додамо, що вже в XV ст. застосовувались різні ставки акцизу, які залежали від виду напою та країни його походження.

За польсько-литовської доби значно знизилася надходження до державної казни від королівських і великокняжих володінь (доменів). На думку Майбороди Р. В., зазначене обумовлено скороченням розмірів доменів унаслідок дарувань, несанкціонованих захоплень шляхтою, застав, які зазвичай вчасно не викупувалися й переходили у спадкове володіння шляхти, а також унаслідок нееквівалентного їх обміну на приватні володіння («фримарки»). Останні були особливо характерними для українських земель [14, с. 175]. Тому в середині XV ст. на території Польського королівства було проведено ревізію королівського домену та запроваджено кварту як четверту частину доходів від нього. Кварта спрямовувалась на утримання постійного (кварцяного) польського війська.

У польсько-литовську добу з'являється новий вид доходів державної казни, а саме регалії. Під регаліями розуміється монопольне право та привілеї держави на окремі види економічної діяльності, пов'язані із потребами фіску [5, с. 76]. У Польському королівстві регалії складали основну частку надходжень державної казни, адже зі скороченням королівського домену державні доходи не могли більше покривати державних витрат, а введення нових податків шляхта не підтримувала. Водночас встановлення нових регалій відбувалося легко; іноді для цього не було потрібно навіть дозволу шляхти, саме тому вони набули великого поширення як форма доходу державної казни, яка зустрічала найменший опір. Найбільш розповсюдженими були соляна, митна, монетна, судова, гірнична, лісова, річкова, риболовна, мисливська, водяна та інші види регалій.

Із поширенням Магдебургського права на польсько-литовських землях з'явився ще один вид доходів державної казни – від самоврядних міст за використання даного права. Як стверджують С.А. Юрис та О.П. Наріжна, за використання права на самоврядуван-

ня мешканці міст повинні були сплатити значну суму до державної казни, причому вони звільнялися від усіх натуральних повинностей на користь держави, які лише зрізка замінювалися на «чинш» [15, с. 44]. Проте міщани повинні були виконувати відробіткові повинності на користь держави та міста, а також сплачувати загальнодержавні та місцеві податки.

Загалом податкові інструменти фіскального механізму польсько-литовських часів для переважної частини населення (селян і міщан) не мали стимулюючого інвестиційного впливу, адже податковий тягар був непомірним і неврегульованим. Зазначене призвело до зубожіння основної частини платників податків та зниженню податкових надходжень до державної казни. Тільки звільненні від оподаткування шляхта та духовенство могли розвивати свої господарства шляхом здійснення інвестицій.

Щодо видаткових інструментів фіскального механізму у польсько-литовську добу, то Н. Нечай зазначає такі видатки державної казни: на ведення війн і утримання війська, на забезпечення князя чи короля та його двору, на пожалування урядовцям і шляхті, на дипломатичні переговори й подарунки, на викуп підданих з татарського полону тощо [16]. Інвестиційний характер носили видатки, пов'язані із будівництвом й ремонтом доріг, гребель і мостів.

Фіскальний механізм, який існував на українських землях за часів Великого князівства Литовського та Польського королівства зазнав деяких змін після їх об'єднання у 1569 р. в єдину конфедерацію – Річ Посполита.

Специфіка фіскального механізму Речі Посполитої полягала в тому, що частина податків мала цільове призначення – утримання армії, а частина призначалась для фінансування решти загальнодержавних потреб.

Так, міщани та державні селяни сплачували «гіберну» – податок на утримання армії взимку, який до 1649 р. сплачувався у натуральній формі, а пізніше – у грошовій. Приватновласницькі селяни сплачували аналогічний податок «рейтарщину». В.В. Грабовецький згадує про такий військовий податок, як «ленунги», що стягувався для утримання каральних загонів в місцевостях, що були охоплені повстанською соціальною боротьбою [8, с. 119]. Для військових потреб у 1673 р. запроваджено «шинкове» як різновид «чопового», що сплачувався міщанами у розмірі 10% від вартості напоїв, які вони купували. На утримання армії продовжували спрямовуватись «подимне» («подворове») та «поголовщина».

Для фінансування загальнодержавних потреб було призначено «купецький дар» спеціальний податок, накладений дохід на купців у 1629–1678 рр. як доповнення до «подимного». Існувала «єврейська поголовщина», єдиний податок який сплачували євреї. Був запроваджений у сер. XVII ст. як надзвичайний, проте до кінця століття він став постійним [17, с. 38–39].

За часів Речі Посполитої продовжує розвиватися непряме оподаткування, адже акциз «чопове» розділився на кілька підвидів. У Короні Польській існува-

ло вітчизняне «чопове» та «чопове» із закордонних лікерів і винних компонентів, а у Великому князівстві Литовському справлялось сільське «чопове» і міське «чопове» [18]. З'являється ще одна форма непрямого оподаткування фіскальні монополії – тютюнова та друкарська. Фіскальною монополією вважається виключне право виготовлення чи торгівлі певним товаром, що належить державі. Запровадження фіскальних монополій було обумовлено вищими надходженнями до казни, адже держава отримувала не тільки доведений до максимальних розмірів податок, а й підприємницький прибуток.

На польсько-литовських землях запроваджуються нові відробіткові оброки для селян. Так, на українських землях з'явилась наднормова трудова повинність «шарварок», яку піддані виконували додатково до панщини та натуральних і грошових оброків. «Шарварок» передбачав виконання колективної (всім селом) надзвичайної роботи з ремонту доріг, гатей, мостів, фільваркових будівель [7, с. 695].

За часів Речі Посполитої продовжувалися справлятися митні платежі, які існували до об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського. Проте мито головне змінило свій склад. Так, мито старе та мито нове було об'єднано у королівське мито. У 1565 р. запроваджено спеціальний митний платіж на імпорتنі товари «четвертий гріш» (кварта) у розмірі 33,3% від ціни товару, який з 1593 р. поширено на експортні товари. Купці-іноземці сплачували «четвертий гріш» у подвійному розмірі. «Четвертий гріш» спрямовувався на утримання найманого (кварцяного) війська. З 1629 р. встановлено експортне мито (евекта), що стягувалося з вартості експортних товарів (для вітчизняних купців становило 2%, для іноземних – 4%. В 1643 р. запроваджено імпорتنе мито (індукта), що стягувалося з імпорتنих товарів у розмірі 4% від їх вартості товару. Одна половина імпортного мита призначалася для державної казни, а інша половина – для особистої казни короля. У 1661 р. на всій території Речі Посполитої, крім Великого князівства Литовського, введено мито генеральне, яке стягувалося в розмірі 3,3% від вартості товарів, що становили предмет міжнародного товарообігу. Сплачувати мито генеральне повинні були усі стани суспільства, тому адміністрування стикалося з опором з боку шляхти, а в окремі періоди його справляння взагалі припинялося [8, с. 683]. У Речі Посполитій продовжили своє існування різноманітні внутрішні мита, розміри яких постійно зростали.

Надходження від королівського домену до державної казни за часів Речі Посполитої продовжували скорочуватися. По-перше, на думку Р.В. Майбороди, відбувся поділ королівського домену на столові маєтки короля (економії) та скарбові маєтності (власність Речі Посполитої). До державної казни зі скарбових маєтностей сплачувалась п'ята частина доходів, яка продовжувала зватися «квартою». По-друге, скарбові маєтності до 1775 р. (до часу офіційного впровадження в Речі Посполитій оплат за виконання посадових обов'язків) слугували винагородою для державних службовців. Отримані в пожиттєве держання чи як винагорода скарбові маєтності могли пускатись у вільний обіг, що призводило до їх розорення та скорочення доходів державної казни [14, с.175].

Загалом доходні інструменти фіскального механізму Речі Посполитої були орієнтовані на забезпечення військової функції держави, тоді як на фінансування інших важливих функцій, зокрема пов'язаних із інвестиційним розвитком, надходжень не вистачало. Аналогічна ситуація була із видатковими інструментами фіскального механізму, які спрямовувались головним чином на утриманням війська.

Висновки. За польсько-литовської доби фіскальний механізм на українських землях охоплював дві основних складові частини – доходи та видатки державної казни. Державні доходи формувались за рахунок податкових (прямих і непрямих податків) і неподаткових надходжень (доходів від княжого чи королівського домена, державних регалій і надходжень від надання містам Магдебургського права). Податкові фіскальні інструменти суттєвого впливу на реалізацію інвестицій не здійснювали, існували лише відробіткові оброки для населення, що мали інвестиційний характер. Певні інвестиційні стимули для розвитку власних господарств мали шляхта та духовенство, адже вони були звільнені від оподаткування. Державні видатки спрямовувались насамперед на утримання війська, іншими напрямками витрачання коштів державної казни були утримання князя чи короля та його двору, будівництво військової інфраструктури, налагодження зовнішньоекономічних зв'язків. Серед них можна виокремити і видатки інвестиційного спрямування, зокрема пов'язані із будівництвом і ремонтом доріг, мостів і гребель. Таким чином, фіскальний механізм за польсько-литовських часів реального впливу на розвиток інвестиційних процесів на українських землях не здійснював, що зумовлено специфікою тогочасного історичного періоду.

Список літератури:

1. Григорьева Е.Н. Правовое регулирование налоговых отношений на белорусских землях в XIV–XVIII вв. *Вестник Пермского университета. Серия: Юридические науки*. 2013. Вып. 4 (22). С. 38–43.
2. Дробышевская Т.В. История развития финансово-кредитных систем : курс лекц. для студ. спец. 1-250104 «Финансы и кредит». Гомель : УО «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации», 2004. 128 с.
3. Енциклопедія історії України: Т. 8. Па – Прик / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2011. 520 с.

4. Грузицкий Ю. Налоги и сборы Великого княжества Литовского. *Финансы, учёт, аудит*. 2014. № 3. С. 43–44.
5. Matuszewski J.S. Podstawy finansowe państwa średniowiecznego. *Mówią wieki*. 2019. № 3. S. 73–80.
6. Економічна історія України: історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
7. Енциклопедія історії України: Т. 10. Т – Я / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2013. 784 с.
8. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2009. 790 с.
9. Энциклопедический словарь / под редакцией профессора И.Е. Андриеевского, К.К. Арсеньева и заслуженного профессора Ю.Ю. Петрушевского. Томъ XXIV. Полярныя Сіянія – Прая. С.-Петербургъ : Типография Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1898. 958 с.
10. Енциклопедія історії України: Т. 9. Прил – С / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2012. 944 с.
11. Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2010. 728 с.
12. Митна енциклопедія : у двох томах / редкол.: І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. Т. 2. 536 с.
13. Kociak N. Historia akcyzy w Polsce. Czy nadal podatek od dóbr luksusowych? *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2017. № 1. S. 112–117.
14. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон – Кю. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2008. 568 с.
15. Юрис С.А., Нарижная Е.П. Динамика развития городского самоуправления на белорусских землях в период ВКЛ и Речи Посполитой. *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 2. Гісторыя. Эканоміка. Права*. 2013. № 2. С. 43–52.
16. Нечай Н. Податки за часів Великого князівства Литовського (XVI ст.) (продовження) (частина друга). *Вісник Податкової служби України*. 2011. №13. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1726> (дата звернення: 22.02.2021).
17. Cieśla M. Podatki oraz inne świadczenia pobierane od Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII wieku. *Zapiski historyczne*. 2018. T. LXXXIII. Z. 3. S. 33–58.
18. Chrzczonowicz S. Akcyza czy czopowe? URL: <https://winiacjatywa.pl/historia-akcyzy/#> (дата звернення: 22.02.2021).

References:

1. Grigoreva E.N. (2013) Pravovoe regulirovanie nalogovyh otnoshenij na belorusskikh zemljah v XIV–XVIII vv [Legal regulation of tax relations in the Belarusian lands in the XIV–XVIII centuries]. *Perm University Bulletin. Series: Legal Sciences*, no. 4(22), pp. 38–43.
2. Drobyshevskaia T.V. (2004) *Istorija razvitiia finansovo-kreditnyh sistem* [The history of the development of financial and credit systems]. Gomel: IE “Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives”.
3. Smolii O.S. et al. (Eds.) (2011) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 8.
4. Gruzitskii Iu. (2014) Nalogi i sbory Velikogo knjazhestva Litovskogo [Taxes and fees of the Grand Duchy of Lithuania]. *Finance, accounting, audit*, no. 3, pp. 43–44.
5. Matuszewski, J.S. (2019). Podstawy finansowe państwa średniowiecznego [Financial foundations of the medieval state]. *Centuries Speak*, no. 3, pp. 73–80.
6. Lytvyn V.M., Boriak H.V., Heiets V.M., Smolii V.A. (Eds.) (2011) *Ekonomichna istoriia Ukrainy: istoriko-ekonomichne doslidzhennia* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]. Kyiv: Nika-Center, vol. 1.
7. Smolii O.S. et al. (Eds.) (2013) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 1.
8. Smolii O.S. et al. (Eds.) (2009) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 6.
9. Andrievskii I.E., Arsenev K.K., Petrushevskii O.O. (Eds.) (1898) *Jenciklopedicheskij slovar* [Encyclopedic dictionary]. St. Petersburg: Printing house of Joint Stock Company Brockhaus-Efron, vol. XXIV.
10. Smolii O. S. et al. (Eds.) (2012) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 9.
11. Smolii O.S. et al. (Eds.) (2010) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 7.
12. Berezniuk I.I. et al. (Eds.) (2013) *Mytna entsyklopediia* [Customs encyclopedia]. Khmelnytsky: PE Melnyk A.A., vol. 2.
13. Kociak N. (2017) Historia akcyzy w Polsce. Czy nadal podatek od dóbr luksusowych? [History of excise duty in Poland. Is it still a tax on luxury goods?]. *Kortowski Legal Review*, no. 1, pp. 112–117.
14. Smolii O.S. et al. (Eds.) (2008) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Publishing House “Scientific Thought”, vol. 5.

15. Iuris S.A., Narizhnaia E.P. (2013) Dinamika razvitiia gorodskogo samoupravleniia na belorusskikh zemljah v period VKL i Rechi Pospolitoj [The dynamics of the development of urban self-government on Belarusian lands during the Grand Duchy of Lithuania and the Rzecz Pospolita]. *Brest University Bulletin. Series: History. Economy. Law*, no. 2, pp. 43–52.

16. Nechai N. (2011) Podatky za chasiv Velykoho kniazivstva Lytovskoho (XVI st.) (prodovzhennia) (chastyna druga) [Taxes during the time of the Grand Duchy of Lithuania (XVI century) (continuation) (part two)]. *Bulletin of the Tax Service of Ukraine*, no. 13. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/1726> (accessed 22 February 2021).

17. Cieśla M. (2018) Podatki oraz inne świadczenia pobierane od Żydów w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII i XVIII wieku [Taxes and other benefits collected from Jews in the Grand Duchy of Lithuania in the 17th and 18th centuries]. *Historical notes*, no. 3(83), pp. 33–58.

18. Chrzczonowicz S. (2014) *Akcyza czy czopowe?* [Excise or czopowe?]. Available at: <https://winiatywa.pl/historia-akcyzy/#> (accessed 22 February 2021).